

UNIwersytet Zielonogórski
Wydział Nauk Społecznych

Dziedzina naukowa: nauki społeczne
Dyscyplina naukowa: pedagogika

Mgr Justyna Michniuk

**Sytuacja zawodowa nauczycieli języka dolnołużyckiego
w szkołach na terenie Dolnych Łużyc, w
wielokulturowym społeczeństwie Niemiec**

**The professional situation of Lower Sorbian language
teachers in schools in Lower Lusatia, in the multicultural
society of Germany**

Praca doktorska napisana pod naukowym kierunkiem
Dr hab. Inetty Nowosad, prof. UZ

Recenzenci:

prof. dr hab. Agnieszka Gromkowska-Melosik – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza,

prof. dr hab. Mirosław Sobecki – Uniwersytet w Białymstoku,

dr hab. Anna Szafrńska, prof. UŚ – Uniwersytet Śląski.

Zielona Góra 2023

Spis treści

Założenia metodologiczne badań	6
Problemy badawcze	12
Metody i techniki badawcze	13
Uzasadnienie doboru źródeł	16
Grupa badawcza i teren badań	19
Podsumowanie	22
Wybrana bibliografia	24

Wstęp i uzasadnienie wyboru tematu

Temat pracy „Sytuacja zawodowa nauczycieli języka dolnołużyckiego w szkołach na terenie Dolnych Łużyc w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec”, zwraca uwagę na niewielką w skali kraju grupę mniejszościową Serbołużyczan, których kultura i język są aktualnie poważnie zagrożone. Już sama sytuacja zagrożenia wydaje się znacząca, budzi ciekawość poznawczą i uzasadnia rozpoznanie możliwości przeciwdziałania lub choćby zatrzymania występującej tendencji marginalizacji znaczenia Serbołużyczan. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Serbołużycanie to niewielki naród słowiański, nieposiadający własnego państwa, lecz zamieszkujący dwa kraje związkowe współczesnych Niemiec: Brandenburgię (Łużyce Dolne) i Saksonię (Łużyce Górne). Praca i stanowiącej jej filar badania naukowe skupiają się na rozpoznaniu sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego w szkołach na terenie Dolnych Łużyc.

Analiza literatury fachowej wyłania lukę poznawczą, brakuje bowiem rozpoznania dotyczącego sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego. Obszar ten nie został dotąd rozpoznany i opisany ani przez niemieckich, ani przez serbołużyckich, czy też polskich badaczy. Istnieje również potrzeba rozpoznania potencjału kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli języka dolnołużyckiego w Niemczech, by móc zaplanować środki zaradcze, pozwalające lepiej i bardziej adekwatnie wpisać się we współczesne uwarunkowania kontekstowe.

Zmiana niekorzystnego stanu Serbołużyczan i rewitalizacja języka wydaje się możliwa przez edukację. Bowiem, nie bez przyczyny eksperci na arenie międzynarodowej podkreślają, iż „Edukacja uważana jest za siłę mogącą zmieniać społeczeństwa (...)”¹. W edukacji widzi się siłę sprawczą mogącą zmieniać mentalność ludzi, ich postawy i dążenia, mogącą, oddziaływać tak samo na jednostki, jak i grupy społeczne. Najdobitniej wybrzmiało to w 1998 roku w tytule raportu „Edukacja jest w niej ukryty skarb” opracowanego pod patronatem UNESCO². Społeczność międzynarodowa jednoznacznie uznała, że edukacja to skarb, który w rozsądnym posiadaniu może uczynić wiele dobra zarówno indywidualnego jak i zbiorowego.

O potencjale edukacji świadczy jednak potencjał nauczycieli. Jak trafnie ujął to już lata temu Friedrich Adolf Diesterweg, w często przywoływanym zdaniu: „Szkoła jest tyle

¹ I. Nowosad, Od walki o przetrwanie do edukacji światowej klasy – kluczowe programy w polityce edukacyjnej Singapuru, „Edukacja Międzykulturowa 2022, nr 2022, nr 2 (17), s.43.

² J. Delors, Edukacja jest w niej ukryty skarb. Raport UNESCO, Edukacja w XXI wieku, Warszawa 1998.

warta, ile wart jest nauczyciel”³. Podążanie za maksymą Diesterwega, potwierdzone stanowiskami współczesnych badaczy⁴ uzasadnia wyznaczenie przyjętego celu: rozpoznanie sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego w szkołach na terenie Dolnych Łużyc w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec. Takie ukierunkowanie badań eksponuje potrzebę oglądu szerszej perspektywy sytuacji zawodowej – powiązanej miejscem: Łużyce Dolne i czasem pracy w zawodzie nauczyciela.

Potrzeba wglądu i rozpoznania sytuacji zawodowej grupy odpowiedzialnej za przekaz języka i kultury zagrożonej, zwraca uwagę na nauczycieli – przygotowanych do zawodu i realizujących wytyczne w zakresie rozwoju w wzmacniania kultury i języka dolnołużyckiego. Z wstępnego rozpoznania przyjętego pola wyłoniło się kilka bardziej szczegółowych, istotnych kwestii wymagających pilnej uwagi i wzmacniających tylko przyjęty kierunek poszukiwań. Pierwszym i najszerszym polem jest potrzeba rozpoznania stanu realizacji polityki edukacyjnej w aspekcie deklarowanej wielokulturowości Niemiec. W tym skuteczne strategie i działania na rzecz rozwoju języka dolnołużyckiego. Poszukiwania te są zgodne z ustawą Zasadniczą Republiki Federalnej Niemiec, artykuł 3, ustęp 3, w którym podkreślono, iż „Nikt nie może być dyskryminowany lub uprzywilejowany ze względu na płeć, urodzenie, rasę, język, ojczyznę i pochodzenie, wyznanie, poglądy religijne lub polityczne (...)”⁵. Zapis ten wskazuje, że języki oraz tradycje i kultura mniejszości narodowych i etnicznych w Niemczech są być chronione. Przyjęte założenie, stwarza lub stwarzać powinno podstawę do budowania społeczeństwa wielokulturowego, w którym wszystkie grupy mniejszościowe, uzyskują takie same prawa, jak przedstawiciele większości. Wyłania to potrzebę szczególne wglądu implementacji założeń Ustawy Zasadniczej w obszarze realizacji wytycznych w prawie oświatowym i pracy nauczyciela. Równie ważne jak realizacja założeń jest wprowadzenie działań wspierających, które pozwolą wzmocnić i utrzymać pożądane osiągnięcia w praktyce.

³ Deutsche Biografie - Diesterweg, Adolf, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz45696.html>. [dostęp: 31.01. 2023].

⁴ M. Szumiec, System awansu zawodowego nauczycieli. Ocena kluczowego elementu reformy edukacji, Oficyna Wydawnicza IMPULS 2016, s.10.

⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01-245122, art. 3. [dostęp: 31.12. 2021].

Uzasadnieniem potrzeby badań opracowanych w dysertacji są również niepokojące wyniki badań PISA w Niemczech⁶, które unaocznily opinii publicznej nieumiejętnie prowadzoną politykę kraju deklarującą otwartość na różne grupy etniczne i narodowościowe, która nie uwzględnia równości języków oraz innych kultur zgodnie z koncepcją wielokulturowości, już w założeniu skazana jest prędzej czy później na porażkę. Problem ten wybrzmiał z ust byłej kanclerz Niemiec, Angeli Merkel i dużym rezonansem był nagłaśniany w całym Niemczech. W trakcie dorocznego spotkania tak zwanej Młodej Unii, największej w Europie organizacji politycznej, skupiającej młodych ludzi⁷, była kanclerz wypowiedziała znamienne słowa. „Podejście wielokulturowe zawiodło, absolutnie zawiodło” – słowami tymi była kanclerz podsumowała dotychczasową politykę Niemiec⁸.

Równie istotnym argumentem uzasadniającym wybór tematu rozprawy była potrzeba rozpoznania zapotrzebowania na wykształconą kadrę pedagogiczną w zakresie języka dolnołużycznego przy jednoczesnym wyludnianiu się Niemiec Wschodnich. Z badań urzędu statystycznego Berlina i Brandenburgii (niem. *Amt für Statistik Berlin-Brandenburg*) we współpracy z urzędem ds. budownictwa i ruchu drogowego (niem. *Landesamt für Bauen und Verkehr*) wynika, że liczba mieszkańców wschodnich Niemiec spadła do poziomu z 1905 roku. Naukowcy sądzą, że w najbliższych latach sytuacja jeszcze się pogorszy. W związku z tym prognozy wskazują na dalsze wyludnianie się tego rejonu Niemiec, co bezterminowo oddala cel kolejnych rządów, jakim jest zrównanie pod względem gospodarczym obu części kraju. W najbliższych 15 latach liczba mieszkańców Niemiec Wschodnich ma zostać zmniejszona o kolejne 12 procent. Konsekwencją wyludniania się wschodnich landów jest coraz dotkliwszy brak siły roboczej. Na podstawie badań eksperci przewidują, że w 2030 roku w niektórych regionach byłej NRD liczba osób w wieku produkcyjnym spadnie o 30 proc. w porównaniu ze stanem obecnym⁹. Problem ten boleśnie dotyka nauczycieli.

Innym ważnym uzasadnieniem przyjęcia tematu pracy jest osobiste zanurzenie autorki dysertacji w języku i kulturze Dolnych Łużyc. Autorka rozpoczęła swoje

⁶PISA-E 2000 (Vergleich der Bundesländer), https://www.bildungsserver.de/PISA-und-PISA-E-2000-3350-de.html#PISA_E_2000_Vergleich_der_Bundeslaender, [dostęp: 18.07.2022].

⁷ Junge Union, <https://www.junge-union.de/ueber-uns/>, [dostęp: 18.07.2022].

⁸Spiegel.de, Merkel erklärt Multikulti für gescheitert, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>, data publikacji 16.10.2010, [dostęp: 16.06.2022].

⁹ Amt für Statistik Berlin-Brandenburg und Landesamt für Bauen und Verkehr, Bevölkerungsprognose für das Land Brandenburg 2014 bis 2040, https://download.statistik-berlin-brandenburg.de/434327a891b6f5f6/362d76bf26d9/SB_A01-08-00_2015u00_BB.pdf, [dostęp: 18.01.2023].

zainteresowanie terenem Łużyc już w roku 2008, kiedy pierwszy raz odwiedziła Instytut Serbołużycki (niem. *Sorbisches Institut* /górnoluż. *Serbski institut*) w Budziszynie (niem. *Bautzen*, górnoluż. *Budyšin*). W roku 2011 odbyła miesięczne stypendium badawcze, przy wsparciu finansowym Instytutu Serbołużyckiego na Górnych Łużycach. W kolejnych latach poznała tradycje, instytucje oraz języki z obszaru Łużyc Górnych i Dolnych, aby w roku 2019 przenieść się do miasta Cottbus/Chóšebuz na stałe. Zdobyte kwalifikacja podczas studiów (stosunki międzynarodowe, specjalizacja niemcoznawstwo oraz filologia słowiańska) na UMK w Toruniu oraz „zanurzenie” w codzienności doświadczanej kultury Dolnych Łużyc stały się znaczącym bodźcem działań i podejmowanych interwencji na rzecz wzmocnienia kultury i języka Dolnych Łużyc.

Założenia metodologiczne badań

Objęty rozpoznaniem fragment rzeczywistości społeczno-edukacyjnej nauczycieli ujawnia złożoność kształtujących ją zjawisk, które pozostają ze sobą w ciągłym związku wywierania na siebie wpływu; przeplatają się, oddziałują z większą lub mniejszą siłą. Istniejąca złożoność otaczającej nas rzeczywistości może utrudniać próbę jednoczesnego oglądu wielości zachodzących w niej zjawisk. W tym celu opracowano model badań, który odnosi się do pewnego układu elementów, przedstawionych przez badacza. Opracowany konstrukt zwraca uwagę na występujące relacje i podobieństwa między stworzonym przez badacza układem, czyli modelem, a bardziej skomplikowaną od niego rzeczywistością lub jej odpowiednimi elementami, którą badacz pragnie poznać. Wacław Pytkowski zauważa, że „model (łac. *modulus* – miara), to podobizna rzeczywistości możliwej i od nas zależnej”¹⁰.

W opracowanym modelu, ważną rolę odgrywa kontekst jego osadzenia. W przypadku zaprojektowanych badań kontekst ten dotyczy grupy mniejszościowej w Niemczech, a mianowicie Serbołużyczan na Dolnych Łużycach, która stanowi stosunkowo hermetyczną grupę mniejszościową na tle niemieckiej większości. Nie bez znaczenia jest również osadzenie tej grupy mniejszościowej - słowiańskiego narodu bez własnego państwa, w kontekstach: językowym, kulturowym, społeczno-socjologicznym, historycznym oraz formalno-prawnym, które niezbędne są w zrozumieniu skomplikowanych procesów, które zaszły na Łużycach Dolnych i nadal trwają. Ma to znaczenie w zrozumieniu funkcjonowania placówek edukacyjnych z językiem serbołużyckim, ale też odgrywają istotną rolę w kształtowaniu postaw wobec kultury i

¹⁰ W. Pytkowski, *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, PWN, Warszawa 1981, s. 172.

języka dolnołużyckiego rodziców, uczniów, dyrektorów szkół i przedszkoli oraz oczywiście samej kadry nauczycielskiej.

Podstawę teoretyczną badań stanowi paradygmat¹¹ wielokulturowości. W jego ramach zwrócono uwagę na inne, wybrane ujęcia teoretyczne stanowiące wzajemnie uzupełniające się założenia, głębiej wnikające w zjawisko współistnienia ze sobą kultur i wskazujące na możliwe interpretacje. Przyjęcie komplementarnych kryteriów badań, pozwala lepiej zrozumieć skomplikowany i wielowarstwowy świat funkcjonowania zawodowego nauczycieli języka serbołużyckiego na tle współistnienia dwóch kultur: niemieckiej i serbołużyckiej.

Opowiadając się za celem precyzji podejścia badawczego i sposobu interpretacji badań przyjęto teorię wymiany społecznej Petera Blau, w której uwaga została zwrócona na współczesną wielokulturową rzeczywistość, którą tworzą przedstawiciele wielu różnorodnych grup etnicznych, znajdujących się w jednej przestrzeni, stanowiącej społeczną całość. Wspólnota wartości ma przy tym podstawowe znaczenie dla procesów społecznych, w złożonych strukturach społecznych. Dzieje się tak, ponieważ wspólnie wyznawane normy pełnią rolę pośredniczącą w transakcjach społecznych, pomiędzy jednostkami i grupami¹². Kluczowe wydają się tutaj dwie poruszone kwestie: rozwój w ramach grup i pomiędzy grupami. Wówczas istotnego znaczenia nabiera stosunek większości do mniejszości, społeczny odbiór, a także intensywność podejmowania działań¹³.

¹¹ Jest to najszersze pole teoretycznych analiz, które w rozumieniu wprowadzonym przez Thomasa Kuhna stanowi pewien zbiór pojęć i teorii tworzący podstawy danej nauki tak długo, dopóki nie zostaną zakwestionowane, za: S. Wobbrock, Die "Struktur wissenschaftlicher Revolutionen" nach T.S. Kuhn. Eine kritische Diskussion von Kuhns Wissenschaftsbild, Grin Verlag, München 2013, s. 16.

¹² P. Blau, Wymiana społeczna [w:] Współczesne teorie socjologiczne, red. A. Jasińska- Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, T1, Wydawnictwo naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006, s. 82.

¹³ F. Schlotterbeck, Normative Dimension und makrostrukturelle Perspektive in der Theorie des sozialen Austauschs von Peter M. Blau, GRIN Verlag, München 2007, 1. Auflage, s. 128.

„warunkuje jej *jaźń społeczną* tj. obraz tego, czym winna być dla innych i dla siebie w danej roli jako istota cielesna i psychiczna; ustanawia jej *stan socjalny*, czyli zespół praw, jakie ma jej przyznawać dany krąg społeczny; oraz ustala jej *funkcję społeczną*, czyli zespół obowiązków, których wykonywania dany krąg może się od niej domagać”¹⁵. Podejście to uczula na dynamikę związku jednostki i jej kontekstu społeczno-historycznego, w którym formowany jest całokształt zachodzących w szkole zjawisk rzutujący na funkcjonowanie społeczne nauczycieli i wyznaczane jemu role wobec społeczeństwa.

Przyjęty model pozwala dokonać oglądu sytuacji zawodowej nauczyciela i jego funkcjonowanie w zawodzie jako układzie dynamicznym, w którym występują trzy poziomy¹⁶. Pierwszy poziom zawiera tradycyjne komponenty, do których należą potwierdzone historycznie, od lat uznawane powinności nauczyciela. Drugi poziom tworzą specjalistyczne wymagania i uprawnienia formułowane z myślą o nauczycielu, ujawniające się w toku procesu jego profesjonalizacji. Trzeci poziom tworzą postulaty mające odniesienie do ważnych problemów ludzkości, określające powinności nauczyciela w zakresie rozwiązywania trudnych kwestii w ramach procesu edukacyjnego¹⁷ w tym przypadku ściśle powiązane z nauczaniem języka dolnołużyckiego. Warto podkreślić, że granice między poszczególnymi poziomami są umowne. Stanowią jednak duże ułatwienie w procesie porządkowania zebranego materiału badawczego.

Przy konstrukcji modelu uwzględniono uwarunkowania kontekstowe, w których zanurzona jest zarówno jednostka, jak i jej społeczność:

- rolę historii Serbołużyczan w Niemczech i jej wpływ na współczesność,
- kontekst społeczno-kulturowy, w tym polityka państwa, ale też rola kościoła katolickiego i ewangelickiego w zachowaniu lub prześladowaniu języków i kultury serbołużyckiej,
- rolę państwa niemieckiego w obszarze realizowanej polityki oświatowej skierowanej na naukę języka dolnołużyckiego w ramach niemieckiego systemu szkolnictwa,

Za istotne uznano również:

¹⁵ Tamże, op. cit. s. 15.

¹⁶ A. Famuła-Jurczak, O potrzebie nowego spojrzenia na rolę zawodową nauczyciela [w:] Nauczyciel kreatorem zmiany, red. B. Akimjaková, A. Famuła-Jurczak, P. Mazur, O. Račková, VERBUM, Ružomberok 2013, s.42-53.

¹⁷ Por. E. Rostańska, Proces a rezultat. Bazowe i docelowe składniki przestrzeni edukacyjnej [w:] Współczesna edukacja. Wielopłaszczyznowość zadań, red. J. Skibska, J. Wojciechowska, Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2016, s. 15-26.

- kwalifikacje nauczycieli, uwzględniające znajomość języka dolnołużyckiego, poświadczoną certyfikatem językowym, przynajmniej na poziomie B1¹⁸, jako warunek konieczny do rozpoczęcia pracy w placówce bilingwalnej WITAJ, postawiony przez *Sorbischer Schulverein e. V.*, czyli podmiot zarządzający tymi placówkami,
- rolę i formy aktywności dyrekcji serbołużyckich placówek oświatowych wobec wymierania języków serbołużyckich, przejawiające się np. w oddelegowaniu nauczycieli na obowiązkowe kursy doskonalenia zawodowego,
- zaangażowaniu rodziców dzieci, uczęszczających do serbołużyckich przedszkoli w szerzeniu i intensyfikacji nauki języka i kultury dolnołużyckiej, poprzez np. współorganizację serbołużyckich świąt w szkołach i przedszkolach.

Warto w tym miejscu wyjaśnić istotne kwestie dotyczące kategorii pojęciowej zawodu nauczyciela. W badaniu przyjęto rozpoznanie sytuacji zawodowej nauczycieli na Łużycach Dolnych, nauczających języka dolnołużyckiego i wprowadzających lub umacniających związek uczniów z kulturą Serbołużyczan. W Polsce¹⁹ i w Niemczech istnieją znaczące różnice określające kwalifikacje nauczycieli i wychowawców²⁰. Podstawą jest fakt, iż w Niemczech od strony formalno-prawnej rozdziela się status nauczycieli i wychowawców²¹, który w Polsce nie ma miejsca i w grupie zawodowej są nauczycielami o identycznych prawach i obowiązkach. W badaniu przyjęto, iż nauczyciele (osoby zatrudnione w szkołach i tam nauczające języka dolnołużyckiego) oraz wychowawcy (osoby zatrudnione w przedszkolach i tam nauczające języka dolnołużyckiego) stanowią jedną grupę, bowiem ich stosunek do kultury Serbołużyczan oraz języka przekazywany jest dzieciom od najmłodszych lat za pomocą metody imersji.

¹⁸ Porównaj: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Sprachnachweise und Zertifikate, https://www.bamf.de/DE/Themen/Integration/Akteure/Ehrenamtliche/Interessierte/Sprachnachweise/Zertifikate/sprachnachweise_zertifikate-node.html, [dostęp: 16.01.2023].

¹⁹ Por., A.T. Pearson, Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli. Warszawa 1994, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne oraz B. Walkiewicz, (red.), Praktyki pedagogiczne w systemie kształcenia nauczycieli. Warszawa 2006, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.

²⁰ I. Nowosad. K. Tomasik-Abdelsamie, Przedszkola w Niemczech. Między siłą tradycji a wyzwaniem przyszłości, Oficyna Wydawnicza Impuls: Kraków 2020.

²¹ *Lehrer* (nauczyciel) i *Erzieher* (wychowawca) to dwa różne zawody. Aby zostać nauczycielem należy ukończyć uniwersytet, zaś do wykonywania zawodu wychowawcy wystarczy 3 letnie *Ausbildung*, czyli wykształcenie zawodowe. Por. „Standardy Kształcenia Nauczycieli: nauka o wychowaniu” (niem. *Standards für die Lehrerbildung: Bildungswissenschaften*): Perspektiven der Lehrerbildung in Deutschland. Abschlussbericht der von der Kultusministerkonferenz eingesetzten Kommission. Im Auftrag der Kommission herausgegeben von Ewald Terhart. Weinheim: Beltz, 2000 oraz rozporządzenie w sprawie liczby i kwalifikacji niezbędnej kadry pedagogicznej w żłobkach: Verordnung über die Anzahl und Qualifikation des notwendigen pädagogischen Personals in Kindertagesstätten (Kita-Personalverordnung - KitaPersV), <https://bravors.brandenburg.de/verordnungen/kitapersv>, [dostęp: 12.04. 2022].

Funkcjonowanie nauczycieli (i wychowawców) w zawodzie jest w niniejszej pracy rozpatrywane w procesie umacniania profesjonalizacji zawodowej²², która ma miejsce od motywów wyboru zawodu i rekrutacji do zawodu, przez proces kształcenia – przygotowania zawodowego i dalej: możliwości rozwoju i doskonalenia zawodowego, po analizę statusu tej grupy na tle innych nauczycieli, który w konsekwencji realizacji postulatu społeczeństwa wielokulturowego Niemiec powinien być wspierany w polityce edukacyjnej kraju. Wskazane w pracy pola problemowe definiują szerokie pole funkcjonowania nauczyciela w zawodzie.

Perspektywą teoretyczną jest w tym przypadku ujęcie profesjonalizacji zawodowej i łączna analiza od rekrutacji do zawodu po status zawodowy jednej grupy – nauczycieli (i wychowawców) języka dolnośląskiego w Niemczech²³. Przyjmując takie założenie ważna jest nie tylko dogłębna analiza samego procesu profesjonalizacji zawodowej, ale i poznanie osobistej perspektywy osadzenia czy funkcjonowania zawodowego nauczycieli (i wychowawców) na podstawie wywiadów narracyjnych. Przeprowadzone badania uwidoczniły wiele problemów na różnych etapach budowania profesjonalizmu w zawodzie, z którymi borykają się nauczyciele (i wychowawcy) w placówkach WITAJ. Część z nich, pokrywa się z trudnościami pedagogów niemieckich oraz polskich²⁴. Większość jednak jest charakterystyczna dla tej specyficznej grupy pedagogów, wprowadzających młode pokolenie w język i kulturę Serbołużyczan.

W przyjętym modelu badań, sytuację zawodową nauczycieli interpretowano przez pryzmat dynamiki rozwoju profesjonalizmu nauczycieli w aspekcie całego życia (niem. *Lebenslanges Lernen*) od rekrutacji do zawodu i motywy jego wyboru, przez proces kształcenia, wejścia w zawód i w nim rozpoznania warunków wspierających możliwości korzystania z form doksztalcania i doskonalenia zawodowego oraz szans rozwoju kariery. W tak przyjętym procesie możliwe było prześledzenie ścieżki kariery nauczycieli (i wychowawców) placówek WITAJ w niełatwej sytuacji językowej i kulturowej Dolnych Łużyc.

²² Por. H. Kwiatkowska, *Pedeutologia, Pedagogika wobec współczesności*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008 oraz J. Szempruch, *Pedeutologia: Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.

²³ Por. B.D. Gołębiak, B. Zamorska, *Nowy profesjonalizm nauczycieli. Podejścia–praktyka– przestrzeń rozwoju*, Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wrocław 2018.

²⁴ Por. B. Jakimiuk, *Sukcesy zawodowe i profesjonalizm w doświadczeniach nauczycieli*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – polonia*, vol. XXXII, 4, Lublin 2019.

Problemy badawcze

Problemy badawcze stanowią „pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska. Można też interpretować je jako uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości lub inaczej, jako deklarację o naszej niewiedzy zawartą w gramatycznej formie pytania”²⁵. W niniejszej pracy sformułowano dwa główne problemy badawcze:

1. Jaki jest potencjał kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli języka dolnołużyckiego w Niemczech?
2. Jaki jest obraz sytuacji zawodowej nauczycieli (i wychowawców) języka dolnołużyckiego w Niemczech?

Z tak sformułowanych problemów głównych wydzielono problemy mniejszego stopnia ogólności, zawierające się w poniższych problemach szczegółowych:

- 1.1. Jaka jest organizacja i struktura kształcenia nauczycieli w Niemczech?
- 1.2. Jaki jest program kształcenia nauczycieli języka serbołużyckiego?
- 1.3. Jaki jest potencjał kształcenia nauczycieli związany z rozwojem języka i kultury Serbołużyckiej?
- 1.4. Jaka jest dynamika potencjału osobowego absolwentów i kadry nauczającej języka serbołużyckiego?
- 1.5. Jaka jest organizacja doksztalcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli języka serbołużyckiego?
- 1.6. Jaka jest rola poziomu regionalnego w doskonaleniu zawodowym nauczycieli języka serbołużyckiego?
 - 2.1. Jakimi motywami kierowali się nauczyciele wybierając ścieżkę zawodową
 - 2.2. Jak nauczyciele oceniają swoje przygotowanie zawodowe?
 - 2.3. Jak nauczyciele oceniają wprowadzenie do zawodu w pierwszych latach pracy?
 - 2.4. Jak nauczyciele oceniają przebieg rozwoju i doskonalenia zawodowego nauczycieli?
 - 2.5. Jak nauczyciele języka serbołużyckiego oceniają własne środowisko pracy i zaangażowanie głównych aktorów w rozwój języka i kultury (dyrekcji, rodziców i uczniów)?
 - 2.6. Z jakimi dylematami mają do czynienia nauczyciele w swojej pracy?

²⁵ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 1998, op. cit., s. 43.

2.7. Jakie są przyczyny zaniku języka dolnołużyckiego na tradycyjnym serbołużyckim obszarze osiedlenia?

Przyjęte problemy badawcze ukierunkowały badania i ich opis. Można je określić jako punkt wyjścia w procesie badawczym.

Metody i techniki badawcze

Metoda badań pedagogicznych stanowi powiązany ze sobą zbiór teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych, które obejmują całość procesu badawczego i umożliwią rozwiązanie postawionego problemu naukowego. Tadeusz Pilch obok powiązania metody z problemem badawczym i wyznaczeniem procedury badawczej wskazuje na konieczność określenia przez nią obszaru, czasu i ogólnych prawidłowości badawczych oraz to, iż wskazuje na wybór niezbędnych technik oraz narzędzi badawczych²⁶. Biorąc pod uwagę wynikające z przyjętego problemu badawczego założenia oraz uzasadnienia teoretyczne opisane w przyjętym modelu badań, za najkorzystniejszą metodę przyjęto monografię pedagogiczną.

Monografia pedagogiczna jest przykładem badań o charakterze jakościowym, których przedmiot stanowi zagadnienie, osoba bądź instytucja²⁷. Jednak monografię można uznać za metodę badań której przedmiotem są nie tylko instytucje wychowawcze (w rozumieniu placówki lub instytucjonalne formy działalności wychowawczej, prowadzące do gruntownego rozpoznania struktury instytucji, zasad i efektywności działań wychowawczych, w tym opracowania koncepcji ulepszeń i prognoz rozwojowych) – choć bez wątplenia są to najczęściej stosowane ujęcia w odniesieniu do instytucji pedagogicznych oraz form zinstytucjonalizowanych, aniżeli do osób i zagadnień z zakresu edukacji, nie wspominając o zjawiskach edukacyjnych²⁸. Warto mieć na uwadze, że monografia pedagogiczna obejmuje także rozpoznanie zjawisk społecznych polegających na realizowaniu zadań, opartych na wartościach i normach, przez środowisko społeczne i zawodowe danej instytucji²⁹. Może to być zatem zjawisko społeczne „prowadzące do gruntownego rozpoznania struktury instytucji, zasad

²⁶ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s. 66.

²⁷ W. Szczęsny, *Metodyka badań pedagogicznych i pisanie prac dyplomowych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008, s. 27.

²⁸ I. Lepalczyk, *Metoda monografii w badaniach pedagogicznych*, [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, red. R. Wroczyński, T. Pilch, Wrocław 1974, s. 146.

²⁹ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych...*, op. cit., s. 46.

efektywności działań wychowawczych oraz opracowania koncepcji ulepszeń prognoz rozwojowych”³⁰.

Monografia pedagogiczna może być realizowana przy użyciu różnych technik, które wynikają z niej, ale mają charakter instrumentalny. Mieczysław Łobocki technikę badań definiuje jako „czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzalnych informacji, opinii, faktów”³¹. W niniejszym badaniu przyjęto dwie techniki: analizę dokumentów oraz wywiad narracyjny.

Pierwszą z zastosowanych technik jest analiza dokumentów. Tadeusz Pilch wyjaśnia, iż badanie dokumentów „służy do gromadzenia wstępnych, opisowych, a także ilościowych informacji o badanej instytucji czy zjawisku wychowawczym”³². Precyzując postępowanie badawcze, za Władysławem Zaczyńskim można podać pojęcie dokumentu, a mianowicie będzie to „każda rzecz mogąca stanowić źródło informacji, na podstawie której można wydawać uzasadnione sądy o przedmiotach, ludziach i procesach”³³. Najczęściej do tego celu badacz musi zgromadzić odpowiedni zasób informacji. Potrzeby informacyjne zaspokajają dane pierwotne bądź dane w rozumieniu wtórnym. O skategoryzowaniu informacji decyduje źródło jej pochodzenia.

W pracy wykorzystano źródła pierwotne takie jak m.in.:

- akty prawa Unii Europejskiej np.; Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych (RÜ), Europejska Karta Języków Regionalnych i Mniejszościowych,
- akty prawa niemieckiego np.; Konstytucja Republiki Federalnej Niemiec, brandenburska ustawa o szkołach (niem. *Gesetz über die Schulen im Land Brandenburg/Brandenburgisches Schulgesetz - BbgSchulG*), rozporządzenie w sprawie żłobków dla dzieci na serbołużyckim obszarze osadnictwa (niem. *Verordnung über Kindertageseinrichtungen im sorbischen Siedlungsgebiet vom 19. September 2006 (SächsGVBl. S. 464)*, rozporządzenie szkolne Serbołużyczan/Wendów (niem. *Sorben-/Wenden-Schulverordnung, SWSchulV*).
- akty prawne dot. bezpośrednio grupy zawodowej nauczycieli np.; rozporządzenia dotyczące egzaminowania nauczycieli LAPO I oraz LAPO II (niem.

³⁰ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań...*, op. cit., s. 76.

³¹ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków 2006, s. 27.

³² T. Pilch, T. Bauman, *Zasady...*, op. cit., s. 98.

³³ W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1968, s. 167.

Lehramtsprüfungsordnung I vom 19. Januar 2022 (SächsGVBl. S. 46
i *Lehramtsprüfungsordnung II vom 12. Januar 2016 (SächsGVBl. S. 9)*, ustawa
o uznawaniu kwalifikacji dla nauczycieli (niem. *Eignungsprüfung nach dem*
Befähigungs-Anerkennungsgesetz), rozporządzenie w sprawie późniejszego
nabywania kwalifikacji nauczycielskich (niem. *Verordnung über den nachträglichen*
Erwerb von Lehrbefähigungen und Lehramtsbefähigungen
(Befähigungserwerbsverordnung - BEV), przepisy administracyjne w sprawie
doskonalenia zawodowego nauczycieli w szkołach publicznych (niem.
Verwaltungsvorschriften über die Fortbildung der Lehrkräfte an Schulen in
öffentlicher Trägerschaft (VV-Lehrkräftefortbildung - VV-LKFB)),

- materiały statystyczne wydawane na poziomie federalnym przez Stałą Komisję Ministrów Edukacji i Kultury (niem. *die Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland*) itd.

Do źródeł wtórnych można zaliczyć m.in.; literaturę naukową, powstałą na bazie źródeł pierwotnych, foldery informacyjne upowszechniające dane, dotyczące nauczania języka serbołużyckiego, czasopismo fachowe pedagogów serbołużyckich (serbołuż. *Serbska šula*) oraz informacje zawarte w artykułach naukowych, prasowych i umieszczonych na stronach internetowych.

Drugą zastosowaną w badaniu metodą jest wywiad narracyjny, który polega na zdobywaniu danych przy pomocy bezpośredniej rozmowy. Wywiady służą temu, by poznać, „w jaki sposób ludzie rozumieją znaczenie swojego świata życia i samych siebie, oraz wyjaśnianiu i rozpatrywaniu ich sposobu postrzegania świata życia”³⁴. „Wywiad jest rozmową – sztuką zadawania pytań i słuchania”³⁵. Fritz Schütze, który opracował metodę wywiadu narracyjnego, jako cel tej metody badań jakościowych, podał „uzyskanie od jednostki, którą nazywana jest tu narratorem a nie respondentem – relacji o życiu lub wybranych jego fazach, w wyniku czego otrzymano zwartą, niekiedy kilkugodzinną opowieść narratora”³⁶. Jako podstawową zaletę wywiadu narracyjnego Kaja Kaźmierska wskazuje „możliwość odtworzenia przez narratora w opowiadaniu doświadczanych przez niego znaczących procesów biograficznych, które kształtowały jego życie w kolejnych fazach biografii, doświadczonych sytuacji i ram społecznych, w których przebiegały jego

³⁴ S. Kvale, *InterViews. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu biograficznego*, przeł. S. Zabielski, Białystok: Trans Humana, 2004, s. 91.

³⁵ S.E., Chase, *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*[w:] N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Warszawa: PWN 2009, s.5.

³⁶F. Schütze, *Prozessstrukturen des Lebensablauf*, [w:] J. Matthes, M. Pfeifenberger, M. Stosberg (red.), *Biografie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Nürnberg 1981, s. 67–156.

procesy biograficzne. Znaczącym źródłem poznania jest tu zgodność między sekwencyjną strukturą organizacji improwizowanej opowieści biograficznej i biograficznego nawarstwienia doświadczeń i przeżyć w kontekście biograficzno-historycznej konstelacji wydarzeń³⁷.

Uzasadnienie doboru źródeł

Poznanie sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec wymaga omówienia przyjętych źródeł, dających możliwość zrealizowania badań.

Podstawą badań w rozprawie na temat sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec stanowią przede wszystkim źródła niemieckojęzyczne, a także źródła w języku dolnołużyckim i górnołużyckim. Wiąże się to z brakiem opracowań w języku polskim, dotyczącym kwestii szkolnictwa serbołużyckiego, czy też serbołużyckich nauczycieli i wychowawców. Na tle istniejących braków opracowań źródłowych, literatura fachowa w języku polskim, która mogłaby uzupełnić przeprowadzone badania, jest nieobecna. W tym obszarze badanie i opracowanie mają charakter pionierski.

Albert Wojciech Maszke opisuje podział źródeł ze względu na ich cechy formalne lub cele, jakim dany dokument ma służyć. Zgodnie z tym podziałem można wyróżnić podział źródeł na źródła pierwotne oraz wtórnych³⁸. W podjętym badaniu i dyskusji wyników wykorzystano oba typy źródeł. Źródła pierwotne to publikacje, które zostały przygotowane pod kątem konkretnego problemu badawczego. Pozyskane informacje pochodzą więc z oryginalnych badań przeprowadzonych przez dany podmiot. Zaś źródła wtórne, zwane również źródłami zastanymi, to publikacje, które nie zostały wykonane pod kątem konkretnego problemu badawczego, lecz gromadzą i prezentują dane, pochodzące od innych autorów. Mogą samodzielnie stanowić źródło informacji lub też z posłużyć jako preludium lub uzupełnienie badań pierwotnych³⁹.

Opracowanie dokumentów źródłowych i mapy literatury przedmiotu wykorzystanych w badaniach pozwala na usystematyzowanie dostępnych źródeł

³⁷K. Kaźmierska, F. Schütze, Wykorzystanie autobiograficznego wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowaniem obrazu przeszłości w biografii: na przykładzie socjologicznego porównania narracji na temat życia w PRL i NRD, "Przegląd Socjologii Jakościowej", 9(4), 2013, s. 131.

³⁸ A.W. Maszke, Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, wydanie 2. Zmienione, s.197.

³⁹A. von Brandt., Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften, Kohlhammer, Stuttgart 2003, s. 51.

i zaplanowanie etapów procesu badawczego. W tabeli numer 1 zaprezentowano źródła uporządkowane adekwatnie do przyjętych w pracy problemów badawczych, wyznaczone przez podział na problem główny i problemy szczegółowe.

Tabela 1. Podstawowe źródła pierwotne i wtórne wykorzystane w pracy naukowej

Jaka jest organizacja i struktura kształcenia nauczycieli w Niemczech?	• ustawy szkolne, uchwały oraz rozporządzenia, np.: <i>Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland</i> in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 u. 2 Satz 2 des Gesetzes vom 29. September 2020 (BGBl. I S. 2048) geändert worden ist“, zuletzt geändert durch Art. 1 u. 2 Satz 2 G v. 29.9.2020 I 2048, art. 73., Gesetz über die Schulen im Land Brandenburg (Brandenburgisches Schulgesetz - BbgSchulG) In der Fassung der Bekanntmachung vom 2. August 2002 (GVBl. I S. 78), • raporty oświatowe, informacje na stronach Ministerstwa Edukacji, sprawozdania z obrad Konferencji Ministrów Edukacji i Kultury, • literatura pedagogiczna i piśmiennictwo naukowe np.: M. Trautmann, <i>Seiten- und Quereinsteiger in der Schule. Neue alte Wege in den Lehrerberuf</i> [w:] <i>Seiten- und Quereinsteiger in den Lehrerberuf</i>, Pädagogik (6/2019), E. Terhart (wyd.) <i>Perspektiven der Lehrerbildung in Deutschland. Abschlussbericht der von der Kultusministerkonferenz eingesetzten Kommission</i>. Im Auftrag der Kommission. Weinheim: Beltz, 2000,
Jaki jest program kształcenia nauczycieli języka serbołużyckiego?	• konstytucje NRD z 1949, 1968 i 1974 roku, • ustawy, uchwały, rozporządzenia na szczeblu federalnym i krajów związkowych, np.: <i>Vereinbarung über länderübergreifende Zusammenarbeit bei der Aus- und Weiterbildung von Sorbischlehrkräften und Sorabisten, Rechtsvorschriften, die für den Freistaat Sachsen und das Land Brandenburg Gültigkeit haben</i> (Bundesrecht und Staatsverträge), rozporządzenia dotyczące egzaminowania nauczycieli LAPO I oraz LAPO II (niem. <i>Lehramtsprüfungsordnung I vom 19. Januar 2022 (SächsGVBl. S. 46</i> i <i>Lehramtsprüfungsordnung II vom 12. Januar 2016 (SächsGVBl. S. 9)</i>), ustawa o uznawaniu kwalifikacji dla nauczycieli (niem. <i>Eignungsprüfung nach dem Befähigungs-Anerkennungsgesetz</i>), • akty prawne dot. utworzenia serbołużyckich szkół i konieczności kształcenia nauczycieli, • piśmiennictwo naukowe, np. T. Pastor, <i>Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland</i>, Domowina Verlag 1997

Jaki jest potencjał kształcenia nauczycieli związany z rozwojem języka i kultury Serbołużycyckiej?	• dokumenty oświatowe wydawane przez organy na szczeblu federalnym, krajów związkowych i lokalnym, np. <i>Verordnung über die schulischen Bildungsangelegenheiten der Sorben (Wenden)</i> ((Sorben-[Wenden-]Schulverordnung) - SWSchulV) vom 31. Juli 2000 (GVBl.II/00, [Nr. 16], • dokumenty regulujące proces dydaktyczny, plany pracy, regulaminy i statuty szkół, • koncepcja doskonalenia nauczycieli dla placówek bilingualnych WITAJ, • dane z kuratorium oświaty Brandenburgii, • dane ze Szkoły Języka i Kultury Serbołużycyckiej w Cottbus/Chóśebuz, • dane z placówki szkolnej ds. Serbołużyczan tzw. ABC w Cottbus/Chóśebuz
Jaka jest dynamika potencjału osobowego absolwentów i kadry nauczającej języka serbołużycyckiego?	• dokumenty regulujące proces dydaktyczny, np. Umowę o współpracy ponad granicami krajów związkowych w zakresie kształcenia i dalszego kształcenia nauczycieli serbołużycyckich i sorabistów (niem. <i>Vereinbarung über länderübergreifende Zusammenarbeit bei der Aus- und Weiterbildung von Sorbischem Lehrkräften und Sorabisten</i>), • dokumenty regulujące proces dydaktyczny, plany pracy, regulaminy i statuty szkół, np. status <i>Niedersorbisches Gymnasium</i> w Cottbus/Chóśebuz, • dane z Instytutu Sorabistyki w Lipsku, • raporty Ministerstwa Edukacji, Młodzieży i Sportu (niem. <i>Ministerium für Bildung, Jugend und Sport des Landes Brandenburg</i>) z Brandenburgii, • dane Związku Szkół Serbołużycyckich, • raporty z konferencji naukowych, zorganizowanych przez centrum językowe WITAJ.
Jaka jest organizacja doksztalcania i doskonalenia zawodowego nauczycieli języka serbołużycyckiego?	• dokumenty oświatowe wydawane przez organy na szczeblu federalnym, krajów związkowych i lokalnym, np. <i>Schulstatistik Sachen, Lehrkräfte, Gesetz zur Regelung und Förderung der Weiterbildung im Land Brandenburg (Brandenburgisches Weiterbildungsgesetz - BbgWBG) vom 15. Dezember 1993 (GVBl.I/93, S.498) zuletzt geändert durch Artikel 10 des Gesetzes vom 25. Januar 2016 (GVBl.I/16, [Nr. 5]), rozdział 3.</i> • dane z instytucji nadzoru szkolnego, niem. <i>Schulamt</i>, • statystyki z bilingualnych placówek edukacyjnych WITAJ w Brandenburgii, • oferta nauczania i doskonalenia zawodowego Uniwersytetu w Lipsku w zakresie języka dolnołużycyckiego, • literatura pedagogiczna i piśmiennictwo naukowe, np. T. Derlatka, <i>Aufsatz zur Geschichte, Lehre und Forschung der Sorabistik an der Leipziger Universität</i> [w:] <i>Geschichte der Universität Leipzig 1409–2009, Band 4 Fakultäten, Institute, Zentrale Einrichtungen 1. Halbband</i>, Leipziger Universitätsverlag, 2008, K. Klemm, <i>Entwicklung von</i>

	<i>Lehrkräftebedarf und –Angebot in Deutschland bis 2030. Gutachten im Auftrag des VBE, Berlin 2022,</i>
Jaka jest rola poziomu regionalnego w doskonaleniu zawodowym nauczycieli języka serbołużycznego?	• uchwały powiatu Sprewa-Nysa (niem. <i>Landkreis Spree-Neiße/dolnołuż.Wokrejs Sprjewja-Nysa</i>), • wytyczne powiatu Sprewa-Nysa (niem. <i>Landkreis Spree-Neiße/dolnołuż.Wokrejs Sprjewja-Nysa</i>) dot. stypendium dla studiujących pedagogikę ze specjalizacją nauczycielską w zakresie języka dolnołużycznego, • uchwały miasta Cottbus/Chóśebuz dot. edukacji, • raport pełnomocnika ds. Serbołużyczan/Wendów miasta Cottbus/Chóśebuz dotyczący spraw związanych z kształceniem, • statuty szkolne, np. <i>Niedersorbisches Gymnasium</i>, • dokumenty archiwalne z Centralnej serbołużycznej Szkoły Językowej w Dešanku (niem. Dissenchen), • koncepcja żłobków, przedszkoli i szkół WITAJ. • doniesienia z prasy lokalnej niemieckojęzycznej oraz dolnołużycznej.

Źródło: Opracowanie własne.

Wykazane źródła nie wyczerpują wykorzystanych w badaniu materiałów, a stanowią jedynie przykład głównych opracowań wykorzystanych w badaniu i analizie danych.

Grupa badawcza i teren badań

Głównym założeniem w doborze próby był celowo - losowy dobór członków grupy badawczej. W badaniu o doborze celowym decydowały trzy kryteria. 1) musieli być nauczycielami języka dolnołużycznego w szkole lub wychowawcami w przedszkolu nauczającymi języka serbołużycznego metodą immersji; 2) kolejne kryterium stanowił obszar, na którym wykonywali swój zawód, który obejmował Dolne Łużyce, a konkretnie ich część znajdującą się na terenie Republiki Federalnej Niemiec. 3) W wyniku przyjętych kryteriów, wzięto również pod uwagę zróżnicowanie wiekowe grupy, to znaczy zadbano, aby wychowawcy przedszkolni i nauczyciele, pochodzili z różnych, często oddalonych od siebie o dwa pokolenia, grup wiekowych. Dobór losowy powiązany był z wylosowaniem do badania z grupy nauczycieli, którzy są aktywni zawodowo bądź też przebywają już na emeryturze, wskazanych przez organ prowadzący szkoły.

Wywiad narracyjny z uczestnikami badania przeprowadzono osobiście. Badania zostały zrealizowane w okresie listopada 2021 do marca 2022 roku na obszarze Dolnych

Łużyc. Wywiady były nagrywane lub zapisywane. Większość badanych nie wyraziła na trwałe zapis głosu na nośniku multimedialnym, wskazując na „delikatną tematykę” badań. Trwały zapis mógłby, w mniemaniu niektórych członków grupy badawczej, doprowadzić do złamania zasady anonimowości badań, w przypadku, gdyby nagrania trafiły do osób trzecich. W takich sytuacjach prowadzono odrębne zapisy wypowiedzi.

Początkowo badaniami planowano objąć 30 nauczycieli języka dolnołużyckiego lub innych przedmiotów, nauczanych w języku dolnołużyckim, mieszkających na terenie Dolnych Łużyc, emerytowanych lub wciąż aktywnych zawodowo. Liczba 30 stanowi aktualnie większość zatrudnionych nauczycieli, spełniających założone w badaniu kryteria formalne. Jednak niechęć młodych nauczycieli do rozmów na podany temat oraz często utrudniony dostęp do nauczycieli emerytowanych ze względu na ochronę danych osobowych i ich zły stan zdrowotny, doprowadziły do zmiany pierwotnych założeń dotyczących grupy badawczej. Dodatkowo strach przed zarażeniem wirusem Covid -19 sprawił, że nie udało się przeprowadzić wielu wywiadów, na które nauczyciele wyrazili pierwotnie zgodę. Dlatego do grupy badawczej zdecydowano się włączyć również wychowawców przedszkolnych, nauczających języka dolnołużyckiego metodą immersji dzieci z tak zwanych przedszkoli WITAJ, czyli specjalnych, dwujęzycznych przedszkoli na terenie Dolnych Łużyc. Dodatkowo ich zaangażowanie w badanie nadało mu nową jakość i naświetliło sytuację nauczania języka dolnołużyckiego przez wychowawców. W przeprowadzonych badaniach ostatecznie wzięły udział 24 osoby.

Językiem przeprowadzanych wywiadów był w dużej mierze język niemiecki. Jedynie w 3 przypadkach rozmowy toczyły się całkowicie w języku dolnołużyckim i prowadzone były z osobami, określającymi siebie jako rodzimi użytkownicy języka. Dwie z trzech wymienionych osób należą do pokolenia przedwojennego, to znaczy wychowały się w serbołużyckim środowisku, gdzie językiem domu, wsi oraz nierzadko pracy, był właśnie język dolnołużycki.

Tabela 2. Struktura grupy badawczej

	Młodzi stażem	Starsi stażem
Szkoły	2	13
Przedszkola	6	3

Źródło: Opracowanie własne.

Przekrój wiekowy badanych został ujęty w tabeli 3 i przyporządkowany do konkretnych grup wiekowych. Rozkład wieku badanej grupy umożliwia zestawienie

wypowiedzi nauczycieli urodzonych przed 1945 rokiem (dwie osoby), z relacjami początkujących pedagogów, a więc urodzonych po 1990 roku (siedem osób). Najliczniejszą grupę badanych stanowią osoby urodzone między 1961 a 1990 rokiem (dwanaście osób). Wśród badanych znaleźli się również trzej pedagodzy urodzeni między 1945 a 1960 rokiem. Można więc stwierdzić, że spectrum przeprowadzonych badań obejmuje zarówno początki szkolnictwa serbołużyckiego, czyli lata 50. XX wieku, jak i współczesną sytuację pedagogów na Dolnych Łużycach.

Tabela 3. Podział badanych ze względu na rok urodzenia

Wiek badanych	Liczba osób
ur. przed 1945	2
ur. 1945 do 1960	3
ur. 1961 do 1990	12
ur. po 1990	7

Źródło: Opracowanie własne.

Wywiady z nauczycielami języka dolnołużyckiego oraz wychowawcami przedszkolnymi koncentrowały się wokół kilku obszarów tematycznych, ważnych dla udzielenia odpowiedzi na pytania problemowe, jak:

- Problemy nauczycieli (i wychowawców) języka dolnołużyckiego osiedlenia.
- Przyczyny zaniku języka dolnołużyckiego na tradycyjnym serbołużyckim obszarze.
- Motywy dotyczące wyboru drogi zawodowej.
- „Zanurzenie“ nauczyciela języka dolnołużyckiego w kulturze Serbołużyckiej (pochodzenie serbołużyckie i związek z kulturą serbołużycką).
- Przygotowanie i pierwsze lata pracy w zawodzie.
- Rozwój i doskonalenie zawodowe nauczycieli w zakresie języka dolnołużyckiego.
- Środowisko pracy nauczycieli języka serbołużyckiego.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonej analizy jakościowej uzyskano materiał, który pozwolił na udzielenie odpowiedzi na postawione w pracy pytania badawcze. Uczestnicy wywiadów funkcjonują w określonej rzeczywistości społeczno-kulturowej i zawodowej, która nie jest dla nich obojętna – oddziałuje i wywiera wpływ wspierający lub hamujący własne inicjatywy. Jest to szczególnie istotne w przypadku kultury mniejszościowej, za której przekaz w formie języka dolnołużyckiego są odpowiedzialni badani nauczyciele. W wywiadach nauczyciele prezentowali swoje subiektywne doświadczenia związane z pracą, ale także ze sferą prywatną, opowiadając swoje historie z życia rodzinnego. Całość obrazu osadzona jest silnie w serbołużyckiej historii oraz kulturze. Z drugiej strony rzeczywistość zawodowa jest dynamiczna, to znaczy podlega zmianom, których tempo jest szybsze niż było wcześniej. Związana jest również ze stosunkiem do Serbołużyczan jako mniejszości narodowej oraz ideą wielokulturowości i wielojęzyczności, charakteryzującej współczesne społeczeństwo niemieckie⁴⁰. W tym aspekcie funkcje pełnione przez współczesnych nauczycieli w perspektywie XXI wieku, są wielowymiarowe. Wychodzą daleko poza funkcje czysto edukacyjne⁴¹.

Nauczyciele serbołużyccy funkcjonują na wielu społecznych obszarach i oddziałuje na nich wiele czynników, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Z jednej strony są oni obywatelami Niemiec, z drugiej często posiadają serbołużyckie korzenie, kultywują zwyczaje i tradycje, charakterystyczne dla obu narodów. Wywierają wpływ na całą wspólnotę Serbołużyczan; dzieci i ich rodziców oraz innych członków rodzin, a pośrednio również na osoby z zewnątrz, zainteresowane Serbołużyczanami. Zmagają się z procesami folkloryzacji tradycji serbołużyckich i ich jednoczesnego zaszufadkowania jako tworu kultury wiejskiej, nienowoczesnej oraz przestarzałej. Z drugiej strony występujące stale procesy uczenia się sprawiają, że hermetyczna społeczność Serbołużyczan, otwiera się nie tylko na społeczeństwo niemieckie w kraju związkowym Brandenburgia, a więc na społeczność lokalną, ale i na ludzi z zewnątrz, między innymi na migrantów, zamieszkałych w ich sąsiedztwie. Dzięki uczeniu się społeczność (role społeczne, pokrewieństwo) przekształca się w społeczeństwo

⁴⁰Por. C. Hauptmeier, Eine mehrsprachige Gesellschaft <https://www.deutschland.de/de/topic/wissen/deutsche-sprache-mehrsprachigkeit>, data publikacji 25.04.2022, [dostęp: 08.06.2022].

⁴¹ Por. K. Szmyd, M. Berman, Nauczyciel w obliczu edukacyjnych dylematów ponowoczesności [w]: Nauczyciel w świecie współczesnym, Muchacka B., Szymański M. (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008, s. 31.

(bezosobowość, indywidualizm), złożone z wielu różnych społeczności, kultur i języków⁴².

Przeprowadzone badania pozwoliły wysunąć kilka kluczowych wniosków wynikających z badań na temat sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec, które zostały podzielone na dwa główne obszary: (I.) Potencjał kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli języka dolnołużyckiego w Niemczech oraz (II.) Obraz sytuacji zawodowej nauczycieli języka serbołużyckiego. W obu obszarach można postawić następujące wnioski:

I. Potencjał kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli języka dolnołużyckiego w Niemczech

- Polityka wielokulturowości i strategia stworzenia społeczeństwa wielokulturowego w Niemczech odniosła porażkę, ponieważ jej założenia nie zostały w pełni przemyślane, ani dopasowane do odpowiednich grup narodowych / etnicznych.
- Nauczycieli języka dolnołużyckiego kształci jedynie jedna uczelnia w Niemczech, Uniwersytet w Lipsku, w Wolnym Kraju Saksonia.
- Od lat utrzymuje się niska liczba studentów i studentek sorabistyki na specjalizacji nauczycielskiej, czego skutkiem jest niedobór wykształconych pedagogów języka serbołużyckiego i do zawodu przyjmowane są osoby bez wysokich kwalifikacji.
- Nauczyciele serbołużyckiego posiadają możliwości kształcenia i doskonalenia zawodowego w zakresie języka dolnołużyckiego, jednak koncepcje te nie stanowią systemowego rozwiązania – nauczyciel może, ale nie musi z nich korzystać.
- Nauczyciele języka dolnołużyckiego nie korzystają lub rzadko korzystają ze wsparcia rozwoju i doskonalenia zawodowego, w efekcie ich praca nie podlega zmianom i prowadzi do rutyny, niskiego prestiżu na tle innych przedmiotów, często również niskiej ocenie przedmiotu przez uczniów.

II. Obraz sytuacji zawodowej nauczycieli języka serbołużyckiego.

- Rola poziomu regionalnego w doskonaleniu zawodowym nauczycieli języka serbołużyckiego jest znikoma.
- Tradycje serbołużyckie są często przekazywane w placówkach edukacyjnych w oderwaniu od języka dolnołużyckiego, co przyczynia się do postępującej folkloryzacji i autofolkloryzacji tradycji i kultury serbołużyckiej.

⁴² Por. F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1963.

- Niechęć dzieci do nauki serbołużyckiego, spowodowana negatywnym nastawieniem rodziców i często nauczycieli innych przedmiotów, a także brak realnych korzyści z nauki tego języka, to najważniejsze problemy zawodowe serbołużyckich pedagogów na Dolnych Łużycach.
- Prestiż języka serbołużyckiego w społeczeństwie i w regionie jest bardzo niski, co ma podłoże historyczne oraz społeczne. W regionie brakuje perspektyw na otrzymanie lepszej pracy ze znajomością języka dolnołużyckiego niż bez jego znajomości.

Wybrana bibliografia

- Amt für Statistik Berlin-Brandenburg und Landesamt für Bauen und Verkehr, Bevölkerungsprognose für das Land Brandenburg 2014 bis 2040, https://download.statistik-berlin-brandenburg.de/434327a891b6f5f6/362d76bf26d9/SB_A01-08-00_2015u00_BB.pdf, [dostęp: 18.01.2023].
- Blau P., Wymiana społeczna [w:] Współczesne teorie socjologiczne, red. A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, T1, Wydawnictwo naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006.
- Delors J., Edukacja jest w niej ukryty skarb. Raport UNESCO, Edukacja w XXI wieku, Warszawa 1998.
- Deutsche Biographie - Diesterweg, Adolf, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz45696.html>, [dostęp: 31.01. 2023].
- Dołowy-Rybińska N., "Nikt za nas tego nie zrobi". Praktyki językowe i kulturowe młodych aktywistów mniejszości językowych Europy, Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017.
- Famuła-Jurczak A., O potrzebie nowego spojrzenia na rolę zawodową nauczyciela [w:] Nauczyciel kreatorem zmiany, red. B. Akimjaková, A.Famuła-Jurczak, P. Mazur, O. Račková, VERBUM, Ružomberok 2013, s.42-53.
- Gromkowska-Melosik A., Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością społeczną. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2015.
- Hauptmeier C., Eine mehrsprachige Gesellschaft, <https://www.deutschland.de/de/topic/wissen/deutsche-sprache-mehrsprachigkeit>, data publikacji 25.04.2022, [dostęp: 08.06.2022].
- Junge Union, <https://www.junge-union.de/ueber-uns/>, [dostęp: 18.07.2022].
- Kvale S., InterViews. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu biograficznego, przeł. S. Zabielski, Białystok: Trans Humana, 2004.

Maszke A.W., Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, wydanie 2. Zmienione.

Michniuk J., Kowalski M., Rodzima kultura i język serbołużycki w działalności pedagogicznej Annemarie Paulik – świadomej Serbołużyczanki ze wsi Rohne [w:] Biografistyka Pedagogiczna, Tom 7 Nr 1 (2022), s. 443- 462.

Neumann M., Sorben (Wenden) Eine Brandenburger Minderheit und ihre Thematisierung im Unterricht Rahmenlehrplananalysen und Überblicksinformationen mit Unterrichtsbezug, Überarbeitete und erweiterte Neufassung der Teile I und II (2009), Zentrum für Lehrerbildung der Universität Potsdam, 2009.

Nikitorowicz J., Edukacja międzykulturowa w procesie wspierania rozwoju tożsamości w warunkach wielokulturowości, Kultura i Edukacja 2018, nr 3 (121), s.56/57, <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/kie/121/kie12104.pdf>, [dostęp: 02.07.2022].

Nowosad I., Od walki o przetrwanie do edukacji światowej klasy – kluczowe programy w polityce edukacyjnej Singapuru, "Edukacja Międzykulturowa 2022, nr 2022, nr 2 (17).

Pearson A.T., Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli. Warszawa 1994, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.

Pech E., Ein Staat-eine Sprache? Deutsche Bildungspolitik und autochthone Minderheiten im 20. Jahrhundert. Die Sorben im Vergleich mit Polen, Dänen und Nordfriesen, Schriften des Sorbischen Instituts, Domowina-Verlag 2012.

Pilch T., Bauman T., Zasady badań pedagogicznych, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 1998.

PISA-E 2000 (Vergleich der Bundesländer), https://www.bildungserver.de/PISA-und-PISA-E-2000-3350-de.html#PISA_E_2000_Vergleich_der_Bundeslaender , [dostęp: 18.07.2022].

Raport Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacquesa'a Delorosa: Edukacja- jest w niej ukryty skarb, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1998.

Rostańska E., Proces a rezultat. Bazowe i docelowe składniki przestrzeni edukacyjnej [w:] Współczesna edukacja. Wielopłaszczyznowość zadań, red. J. Skibska, J. Wojciechowska, Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2016, s. 15-26.

Schlotterbeck F., Normative Dimension und makrostrukturelle Perspektive in der Theorie des sozialen Austauschs von Peter M. Blau, GRIN Verlag, München 2007, 1. Auflage.

Serbska akciska seš Sorbisches/Wendisches Aktionsnetzwerk Ducy do pšichoda. Auf dem Weg zur Erarbeitung eines "Masterplans zur Revitalisierung der wendischen Sprache"-žělowy material serbskeje akciskeje seši Arbeitsmaterial des Sorbischen/Wendischen Aktionsnetzwerkes, https://www.witaj-sprachzentrum.de/niedersorbisch/wp-content/uploads/sites/2/2019/09/jozatebj_e_170919.pdf, [dostęp: 16.06.2022].

Sobecki M., Wielowymiarowe poczucie tożsamości społeczno-kulturowej. Idea i badanie. Perspektywa pedagogiczna, Kultura i Edukacja 2018, nr 3 (121), s.86, <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/kie/121/kie12106.pdf>, [dostęp: 02.07.2022].

Spiegel.de, Merkel erklärt Multikulti für gescheitert, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>, data publikacji 16.10.2010, [dostęp: 16.06.2022].

Szafrańska A., Nauczyciele z pogranicza polsko-czeskiego o swoich sąsiadach [w:] Pedagogika Społeczna, Nr 2/72, Uniwersytet Śląski w Katowicach 2019.

Szmyd K., Berman M., Nauczyciel w obliczu edukacyjnych dylematów ponowoczesności [w]: Nauczyciel w świecie współczesnym, Muchacka B., Szymański M. (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.

Szumiec M., System awansu zawodowego nauczycieli. Ocena kluczowego elementu reformy edukacji, Oficyna Wydawnicza IMPULS 2016.

Terhart R. (red.), Perspektiven der Lehrerbildung in Deutschland. Abschlussbericht der von der Kultusministerkonferenz eingesetzten Kommission. Im Auftrag der Kommission. Weinheim: Beltz, 2000

Tönnies F., Gemeinschaft und Gesellschaft, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1963.

Walkiewicz B. (red.), Praktyki pedagogiczne w systemie kształcenia nauczycieli. Warszawa 2006, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.

Wobbrock S., Die "Struktur wissenschaftlicher Revolutionen" nach Thomas S. Kuhn. Eine kritische Diskussion von Kuhns Wissenschaftsbild, Grin Verlag, München 2013, s. 16.

Verordnung über die Anzahl und Qualifikation des notwendigen pädagogischen Personals in Kindertagesstätten (Kita-Personalverordnung - KitaPersV), <https://bravors.brandenburg.de/verordnungen/kitapersv>, [dostęp: 12.04. 2022].

Verordnung über den nachträglichen Erwerb von Lehrbefähigungen und Lehramtsbefähigungen (Befähigungserwerbsverordnung – BEV).

Verwaltungsvorschriften über die Fortbildung der Lehrkräfte an Schulen in öffentlicher Trägerschaft (VV-Lehrkräftefortbildung - VV-LKFB).

von Brandt A., Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften, Kohlhammer, Stuttgart 2003.

Zaczyński W., Praca badawcza nauczyciela, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1968.

Znaniński F., Społeczne role uczonych, PWN, Warszawa 1984.